

ISSN 0027-8084
УДК 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XL/1-4

БЕОГРАД
2009

НАШ ЈЕЗИК

Књига XL

Св. 1–4 (2009)

САДРЖАЈ

Мјесто <i>Нашег језика</i> у изучавању српског стандардног језика Поводом XL књиге нове серије (СРЕТО ТАНАСИЋ)	3
---	---

Ч л а н ц и

О слоговној неједнакости неких израза коришћених како у Вуковом тако и у савременом српском језику (МИЛКА ИВИЋ)	7
За рационалан прилаз нормирању језика – један пример из српске синтаксе (ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ)	9
Творба глаголског прилога прошлог у српском књижевном језику (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ).....	13
Значење и употреба глагола <i>захвалијти</i> (<i>се</i>) (МИЛАН ШИПКА)	25
Придеви и прилози с префиксима <i>ин-</i> и <i>и-</i> (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ).....	33
Глаголи с интерфиксом <i>-о/е-</i> у савременом српском језику (ДРАГАНА РАТКОВИЋ).....	43
Темељи модерне српске синтаксе. Једно подсјећање на Ђуру Даничића (СРЕТО ТАНАСИЋ).....	53
О „Нашој пошти“ у <i>Нашем језику</i> (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ).....	61

П р и к а з и

О лингвистици Милке Ивић (ДРАГАНА НАСТАНОВИЋ)	77
Зборник радова Драгу Ћупићу у част (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ).....	81
Књига о речима и речнику. Милица Радовић-Тешић, <i>С речима и речником</i> , Учитељски факултет Универзитета у Београду, 2009, 285 стр. (ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ).....	87

Душка Кликовац, <i>Језик и моћ: огледи из социолингвистике и стилстике</i> , Библиотека XX век : Круг, Београд, 2008, 347 стр. (ИВАНА МАРИНКОВИЋ).....	93
Рекицки речник српско-хрватских глагола Балдура Панцера (СТРАХИЊА СТЕПАНОВ).....	97
Бранислава Јелић, <i>Речник пријошедака Лазе Лазаревића</i> , Нови Сад: Матица српска, 2008 (ИВАНА ЛАЗИЋ-КОЊИК).....	105
Милан Ајдановић, <i>Функционално ошерење суфикса за обележавање особа</i> (ДАНИЈЕЛА СТАНИЋ).....	109
<i>Славистика</i> , Књига XIII, Славистичко друштво Србије, Београд, 2009, 585 стр. (НАТАША МАРКОВИЋ).....	115
<i>Српски језик XIV/1-2</i> , Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, 2009, 778 стр. (МИЛИЦА МАРЈАНОВИЋ).....	121

Прилог

Разговор с академиком Иреном Грицкат (МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ).....	127
---	-----

Библиографија

Наш језик (књ. XXXI-XL) (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ – ДРАГАНА НАСТАНОВИЋ).....	131
--	-----

In memoriam

Ирена Грицкат-Радуловић (19. 1. 1922 – 7. 4. 2009) (ДРАГО ЂУПИЋ).....	147
Један одлазак: Егон Фекете (1931 – 15. март 2009) (СРЕТО ТАНАСИЋ).....	149

МИЛАН ШИПКА
(Сарајево)

ЗНАЧЕЊЕ И УПОТРЕБА ГЛАГОЛА ЗАХВАЛИТИ (СЕ)

На основу бројних примера из наше старије и новије књижевнојезичке праксе, забележених у речницима, те анализе развоја семантичког садржаја глагола *захвали́ти (се)*, посебно његовог рефлексивног облика, овде се оповргава уврежено схватање међу многим писцима језичких савета да у значењу „изразити захвалност“ треба употребљавати само облик *захвали́ти*, јер, према тим лингвистима, међу којима има и доста истакнутих и ауторитативних, *захвали́ти се* значи искључиво „одрећи се нечега“ или „поднети оставку“ и сл.

Кључне речи: *захвали́ти*, *захвали́ти се*, значење, нормативност, енантисемија.

1. Ко зна кад и ко зна како (не вреди то посебно истраживати), међу многим нашим лингвистима уврежило се схватање да глагол *захвали́ти (се)* у своја два различита облика: *захвали́ти* (без повратне заменице) и *захвали́ти се* (с том заменицом, као рефлексивни) имају и два различита, супротна значења, па их онда тако треба и употребљавати. Најопширнија информација и савет о томе може се наћи у приручнику *Говоримо српски – с лакоћом до језичке културе* Милорада Телебака. Упозоравајући на погрешну употребу заменице *се*, он посебно истиче да је „неопходно пазити на употребу повратне заменице *се* уз глагол **захвалити**, **захваљивати**, зависно од значења. У значењу 'изразити захвалност' боље је неповратно: **захвалио је** за помоћ коју су му пружили, **захваљујем** на пажњи и сл., док се повратни облик употребљава у значењу 'одрећи се нечега, поднијети оставку'. На примјер: **Захвалио се** на понуђеној функцији, тј. одбио је да је прихвати“.

Следи и кратак закључак и поука:

„Према томе, ако вам понуде нешто – кафу, пиће или слично а ви прихватите и хоћете да будете фини, кажите **захваљујем**. Кажете ли **захваљујем се**, схватиће да сте одбили понуду!“

(Телебак 1998: 182).

Слична поука налази се и у Клајновом *Речнику језичких недоумица*. Ту, без измене од првог, затим четвртог, прерађеног и допуњеног издања, па све до деветог (2008), стоји овако:

„Захвалити, захваљивати, не: захвалили се, захваљивати се (осим кад значи одрећи се, нпр. ’Захвалио се на части, предлажући да место њега узму неког млађег’)“

(Клајн 2008: 65).

У *Српском језичком љиручнику* групе угледних аутора (Павла Ивића, Митра Пешикана, Бранислава Брборића, а међу њима и Ивана Клајна), у другом, допуњеном и измењеном издању, у нешто блажој стилизацији, али суштински исто, такође је речено:

„захвалити, боље него *захвалили се* (али: *захвалили се на частии* и сл. = учтиво одбити“

(СЛП 2004: 248).

2. Ови савети потпуно су супротни дефиницијама значења глагола *захвалили* и *захвалили се* у нашим старијим и новијим речницима књижевног језика, па и стању у савременом медијском и разговорном језику на српском говорном простору.

2.1. Вук је у првом издању *Српског рјечника* (1818) забележио само облике *захвалили* и импф. *захваљивати* (без повратне заменице), и то само у једном значењу („изразити/изражавати захвалност“) уз напомену како се та реч у народу изговара. Ту стоји овако:

„Захва́лити (или зафа́лити), им, рф. (у Сријему, у Бачкој и у Банату по варошима; а сељаци (кад оће да говоре као и варошани) кажу: *заквалити*, или *завалити*) коме, *danken*, *gratias ago*“.

Иза тога, након глаголске именице „*захваљивање* (зафаљивање), n. *das Danken*, *gratiarum actio*“ следи и имперфективни облик:

„захваљивати (зафаљивати) љујем v. *impf. danken*, *gratias ago*“ (Вук 1818: 222).

И то је све. Облика са заменицом *се*, као што је већ речено, нема, па ни оног другог значења које се данас наводи („одрећи се нечега“, „поднети оставку“ и сл.). То се значење, вероватно, није могло тада ни развити, бар не код Срба, који су увек били више склони да се грабе о власт и дужности него да одбијају разне функције и почасте. У том смислу занимљив је један историјски спис Вука Стефановића Караџића са карактеристичним насловом:

„*Правителствуюцій Совѣтейъ Сербскій*“ за времена Кара-Ђорђевића или Ошимање ондашњијех великаша око властии

(Вук 1860).

Рефлексивни облик *захвалили се* појавио се нешто касније. Према *Броз-Ивековићеву рјечнику* (1901), који је преузео комплетну грађу из проширеног издања *Вукова рјечника* (1852), из кога су пренесени и дати примери, тај је облик значао „похвалити се“, „дичити се“, нем. *sich ruehmen*, лат. *glorior*, као у Вуковим примерима: „*Zahvali se žuti limun na moru: danas nema ništa ljepše od mene. A znate li, moja braćo draga, da se Arap caru zahvalio da će moju izgubiti glavu. Rj....*“ (Броз-Ивековић II 1901: 776).

У великом *Рјечнику ЈАЗУ* уз рефлексивни облик наведено је више значења, међу којима су на првом месту ова три:

„**a.** *zahvaliti se kome, s istim značenjem kao akt.* zahvaliti, očito prema њему. U *Šulekovu nem.-hrv. rječniku* (bedanken sich, danksagen). Jemanden Dank zollen, zahvaliti se komu. Jur.-pol. term. 663. K њему počeli dohajat, da mu se zafale. Nar. prip. mikul. 38.

b. *odreći se u jednoj je potvrdi zafaliti... da se te česti zahvalimo.* Lubiša prip. 17. *Gazda ostaje gazdom, dok je živ, il dok se ne zafaji* (*Varoš kod Slav. Broda*) Zborn. za nar. živ. 26, 104.

c. *pohvaliti se, dičiti se, hvastati se.* U *rječniku Bellinu* (laudarsi, dir le sue lodi, de se ipso praedicare; pohvaliti se, hvaliti se, zahvaliti se, slaviti se, prođavati se, metaf. dičiti se u riječi, *s primjerom iz Gundulića...*), u *Stulićevu* (vantarsi, gloriari, se jactare, /пет! – М. III./ *s primjerom iz Gundulića...*), u *Vukovu* (zafaliti se, zafalim se; vide zahvaliti se...)“ и на крају „*u Šulekovu nem.-hrv...*“ и „*Ivekovićevu* (vidi pohvaliti se)...“ (PЈАЗУ XXI 1973–1974: 915).

У осталим нашим речницима књижевног језика, издатим између два светска рата и касније, у наше време, све до најновијег српског једнотомника (2007) лексема *захвалићу* (се) обрађена је у два облика, нереклексивном и рефлексивном (под једном или под две одреднице), и то, и у једном и у другом значењу: 1. „изразити, исказати захвалност“ и 2. „одрећи се нечега“, „учтиво нешто одбити“, „дати оставку“ и сл. (уз још нека, углавном дијалектална значења, као у РСАНУ).

Тако др Лујо Бакотић у свом речнику бележи:

„ЗАХВАЛИТИ, -лим *иф.*, ЗАХВАЉИВАТИ, -љујем *имџф.* I. *нейрел.* 1. изразити захвалност; 2. учтиво одрећи. II. – се, изразити захвалност; 2. учтиво одбити: – на *позиву*“

(Бакотић 1936: 292).

Речник Матице српске даје оба облика као једну одредницу: **захвалити** (се), без њиховог раздвајања унутар тога лексикографског чланка, тако да се оба значења која нас овде занимају исказују и једним и другим обликом (нереклексивним и рефлексивним), што показују и саме потврде. Прво значење дато је под бројем 1. с објашњењем: „*одаћии, исказати, изразићии захвалност*“, а друго под бројем 3. „*дати оставку, одрећи се (чега)*“

(РМС II 1967: 206).

Речник САНУ под одредницом **захвалити** у подужем лексикографском чланку, у оквиру кога је одвојен облик без заменице *се* (I) и онај с том заменицом (II), наводи више различитих значења, али се два значења која су овде предмет разматрања односе једнако и на један и на други облик (нереклексивни и рефлексивни). Ту под I. одмах на почетку стоји:

„1. *изразићии, исказати захвалност, одаћии признање*“ и „2. *в. захвалити II, 2*“, где уз рефлексивни облик стоји објашњење: „*на учтив начин одрећи се каквог њоложаја, њочасићии сл.*“

Под II. ~ се (рефлексивно!) опет су наведена оба значења:

„1. *в. захвалити (I, 1)*“ и „2. (на нечему, на нешто, ретко нечега) *на учтив начин одрећи се каквог њоложаја, њочасићии и сл.*“

(РСАНУ VI 1969: 528).

2.2. Дефиниције ових значења глагола *захвалити* и *захвалили се* у већини су цитираних речника, посебно у РСМ и РСАНУ, илустроване бројним примерима, који такође показују да се оба та облика употребљавају, и могу употребљавати, и у значењу „изразити захвалност“ и у значењу „учтиво одбити (нешто)“ или „дати оставку“ и сл. Овде ћемо навести само неколико карактеристичних примера из пера српских писаца и усменог народног стваралаштва.

2.2.1. *захвалили*

- a) изразити захвалност: „Дјевојка би му понудила чашу млијека ... он би се насмијао пошто се захвалио. *Тий*.“ (РСМ II 1967: 246); „Он јој захвали на марами и на конаку (НПр Вук, 77)“ (РСАНУ VI 1969: 528).
- b) учтиво одбити; дати оставку и сл.: „На крају прве године ... јавни бележник ... морао (је) ... да захвали на послу *Сек*.“ (РСМ II 1967: 528); „Сабор је сазиван ... кад је владалац хтео да захвали на престолу (Стан. Ст. 2, 105); Чим је саставио нешто новаца, он захвали на служби (Весел. 18, 307)“ (РСАНУ VI 1969: 528).

2.2.2. *захвалили се*

- a) изразити захвалност: „Сад пак хајд’мо захвалит се Богу (Суб. Ј. 4, 23); Нећу речма но делом да ти се захвалим (Рув. К. 2, 116)“ (РСАНУ VI 1969: 528).
- b) учтиво одбити; дати оставку и сл.: „Стара мржња Бошњака против њега ... се искалила, јер се ... паша захвалио на свом положају (Чубр. В. 1, 340)“ (РСАНУ VI 1969: 528).

2.2.3. Све ово показује да су у најновијем српском једнотомнику (2007) значења глагола *захвалили* и *захвалили се*, иако под једном одредницом (*захвалили*) и без више одговарајућих потврда, добро дефинисана. Ту јасно стоји:

„**захвалити**, **захвалити** свр. 1. *изразити захвалност, исказати, одаћи признање*: ~ на поклону. 2. *в. захвалили се (2)*. – Захвали на служби и оде. ~ се 1. *в. захвалили (1)*. – Хоћу делом да ти се захвалим. 2. (на нечему, за нешто) *учтиво се одрећи каквог понуђеног положаја, учасати и сл.*: ~ се на понуђеној професури“ (РСЈ 2007: 422).

2.2.4. Тиме је дефинитивно оповргнута заблуда да се рефлексивни облик (*захвалили се*) може употребљавати само у значењу „учтиво се одрећи“, или „дати оставку“ и сл. У колумни *Слово о језику*, коју води неизменично с Егоном Фекете у *Полијикином* додатку суботом („Култура, уметност, наука“), у вези с овим Рада Стијовић трезвено констатује:

„Грађа и свакодневне говорне ситуације ... указују на то да се подједнако често говори и: Сви су нам се писмено *захвалили* на дочеку. Вама су се у влади *захвалили* веома брзо. *Захваљујемо* вам се на помоћи. *Захваљујемо се* свима који су вечерас с нама. А среће се, мада ређе, и нереклексивна форма у другом значењу (*одрећи се нечега*): Сабор је сазван кад је владалац хтео да *захвали* на престолу. *Захватио* је на понуђеном положају, не желећи да се уплиће у политику“.

На крају она закључује:

*„Када је развој језика већ наметнуо овакву ситуацију (а срећемо је и код најбољих писаца, чак и у Вуково време), не видимо разлог да је не прихватимо и не дамо овакву нормативну препоруку: у значењу изрази-*ти*, изражава*ти* захвалности могу се употребити обе форме глагола – и рефлексивна и нерелексивна. Нерелексивној форми треба дати извесну предност (Захваљујемо вам на помоћи), али не треба дисквалификовати ни рефлексивну (Захваљујемо се на поверењу). У значењу на учинив начин се одрећи боље је употребљавати рефлексивну форму“*

(Стијовић Р. 2007: 11).

Уз малу корекцију задње реченице, ова би се препорука могла прихватити. Било би, наиме, исправније, а и у пунијем складу с оним што показују дати примери из наше књижевнојезичке праксе и свакодневног говора, допустити исказивање значења на учинив начин се одрећи једнако употребом једног или другог облика – нерелексивног или рефлексивног, свеједно.

3. Већ је речено да не вреди, бар не у овој прилици, истраживати ко је и када први направио вештачку семантичку разлику између нерелексивне и рефлексивне форме глагола *захвалићи* (се), препоручујући да се у значењу „изразити захвалност“ употребљава само *захвалићи*, а у значењу „учтиво одбити“ или „дати оставку“ и сл. само *захвалићи се*, што су касније, по инерцији, следили и други наши нормативисти. Дошло је време да се те заблуде ослободимо, за шта, поред осталог, имамо ослонац и у најновијем, десетом издању *Речника језичких недоумица* (2009) једног од наших најистакнутијих нормативиста, академика Ивана Клајна, где је спорна поука измењена.

4. Остаје ипак да се објасни о каквој се овде семантичкој појави ради.

Током времена (можда, делимично и под страним, вероватно немачким утицајем) у савременом су се нашем језику искристализовала два једнакозначна облика глагола *захвалићи* (се), нерелексивни и рефлексивни: *захвалићи* и *захвалићи се*, и један и други с тзв. „унутрашњом антонимијом“, која је у лексикологији и семантици позната као енантисемија. Ради се, дакле, о енантисемијским лексемама, које у свом семантичком потенцијалу носе два међусобно супротна значења: „прихватити нешто са захвалношћу“ и „одбити нешто на пристојан начин“, дакле опет „са захвалношћу“ што му је то понуђено. Које ће се од та два значења исказати у комуникацији, зависи од контекста и ситуације. Без тога тешко би било разлучити о чему се ради. Јер и сама реч *хвала*, од које је изведено *захвалићи* (се), може значити „хвала да“ и „хвала не“, тј. или прихватање или (пристојно) одбијање нечега што вам је понуђено, ако је пропраћено одговарајућим речима, гестом и сл. То је нормална појава у језику и нема никаквог разлога да се вештачким интервенцијама нормативиста „укида“ или „разрешава“.

(Опширније о енантисемији у српском језику види Шипка 2002).

5. На основу свега што је речено, може се закључити следеће:

5.1. Нормативистичка поука, која се може наћи готово у свим нашим језичким саветницима, о стандардној употреби и значењу глагола *захвалиши* (*се*), према којој нерелексивна форма тога глагола (*захвалиши*) значи само „изразити захвалност“, а релексивна (*захвалиши се*) само „одрећи се (учтиво) нечега“, „поднети оставку“ и сл., те да се стога могу само тако употребљавати, нема упоришта у српском књижевном језику, нити у свакодневной говорној пракси. По томе је она вештачки створена и наметнута.

5.2. Насупрот томе, сви наши речници у дефиницијама значења тога глагола у оба облика (нерелексивном и релексивном) бележе и једно и друго значење, што потврђују и бројни примери које наводе.

5.3. У новије време трезвенији нормативисти (др Рада Стијовић, академик Иван Клајн и др.), као и аутор овога рада, увидели су неутемељеност различивања значења нерелексивног и релексивног облика глагола *захвалиши* (*се*), па би ту заблуду требало дефинитивно уклонити из наше нормативистичке литературе.

5.4. Као што је већ речено, у овом случају ради се о тзв. „унутрашњој антимији“, тј. енантосемији, појави кад једна лексема има два супротна значења, која се реализују у различитим контекстима или конситуацијама, а то је нормална појава у језику, па је не треба вештачким и наметнутим нормама разрешавати, поготово не у овом случају, где се у комуникацији не јављају никакве недоумице и неспоразуми.

5.5. Како и када је настала поменута заблуда тешко је без посебних испитивања рећи. Али то није толико ни битно, а може се, ако некога занима, и накнадно утврдити.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Бакотић 1936: *Речник српскохрватског књижевног језика*, израдио Др. Лујо Бакотић, Београд: издање пишчево.
- Броз–Ивековић П 1901: *Рјечник хрватскога језика*, skupili i obradili Д^р. F. Iveković i Д^р. Ivan Broz, svezak II, Zagreb: Štamparija Karla Albrehta (Jos. Wittasek).
- Вук 1818: *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечма*, скупио га и на свијет издао Вук Стефановић, у Бечу, Сабрана дела Вука Караџића, књига друга, Београд: „Просвета“, 1966.
- Вук 1860: „*Правильнейшѣуоуѣій Совѣтъ Сербскій*“ за времена Кара-Ђорђејева или Ошимање ондашњијех великаша око власѣи, написао Вук Стеф. Караџић, у Бечу: у штампарији јерменскога манастира, Сабрана дела Вука Караџића, књига шеснаеста *Исторјјски сѣиси II*, Београд: „Просвета“, 1969, 49–236.
- Клајн 2008: Иван Клајн, *Речник језичких недоумица*, девето издање, Нови Сад: ИК „Прометеј“.
- Клајн 2009: Иван Клајн, *Речник језичких недоумица*, десето издање, Нови Сад: ИК „Прометеј“.
- РЈАЗУ 1973–1974: *Рјечник хрватскога или српскога језика*, на свијет издаје Југославенска академија знаности и умјетности, dio XXI, Zagreb: JAZU.

- РМС II 1967: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска.
- РСАНУ VI 1969: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српскохрватски језик.
- РСЈ 2007: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- СЈП 2004: Павле Ивић, Иван Клаји, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Српски језички њриручник*, друго, допуњено и измењено издање, Београд: Београдска књига.
- Стијовић Р. 2007: Рада Стијовић, *Похвалићи или њохвалићи се*, Политика, додатак суботом („Култура, уметност, наука“, колумна *Слово о језику*), 24. марта 2007, Београд.
- Телебак 1998: Милорад Телебак, *Говоримо српски – с лакоћом до језичке културе*, друго, измијењено и допуњено издање, Бања Лука: Нови глас – Приштина: Народна и универзитетска библиотека.
- Шипка 2002: Милан Шипка, *Енантиосемија у српском језику*, Међународни научни скуп о лексикографији и лексикологији „Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе“, Нови Сад – Београд: Матица српска, 149–162.

S u m m a r y

Milan Šipka

THE MEANING AND USE OF THE VERB *ZAHVALITI* (*SE*)

The author is challenging a widespread contention of Serbian normative linguist that the verb „*zahvaliti*“ is restricted to the meaning ‘to express gratitude’ while „*zahvaliti se*“ means ‘to resign’. Just on the contrary, here are numerous examples from standard language dictionaries and the use of language which demonstrate that both forms of the verb are being used and can be used in both aforementioned senses.